

14. Достоевский Ф.М. Зимние заметки о летних впечатлениях / Федор Михайлович Достоевский // Достоевский Ф.М. Дядюшкин сон. Село Степанчиково. Скверный анекдот. Зимние заметки о летних впечатлениях. – Л. : Лениздат, 1982. – С. 372–434.
15. Достоевский Ф.М. Преступление и наказание / Федор Михайлович Достоевский. – М. : Художественная литература, 1969. – 560 с.
16. Кириллова Т.Д. Джозеф Конрад / Т.Д.Кириллова // История зарубежной литературы (Вторая половина XIX – начало XX века) / Ковалева Т.В. [и др.]. – Мн. : Завигар, 1997. – С. 271–276.
17. Тарнашинська Л. Презумпція доцільності: Абрис сучасної літературознавчої концептології. – К.: Вид дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 534 с.
18. Тлостанова М. Эра Агасфера, или Как сделать читателей менее счастливыми / Мария Тлостанова // Иностранная литература. – 2003. – № 1. – С. 238–251.
19. Conrad J. Under Western Eyes: [a novel] / Joseph Conrad; [with an intr. by Morton Dauwen Zabel, ix-lviii]. – Garden City, N.Y.: Anchor Books; Doubleday & Company, Inc., 1963. – 329 p.
20. Guerard A. Joseph Conrad the Novelist / Albert Guerard. – Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 1958. – xiv, 322 p.
21. Hogan R. Introduction: cross-cultural autobiography / Rebecca Hogan, Joseph Hogan // Auto/biography Studies. – 1997. – No. 12/2 (1997). – P. 149-150.
22. Hokenson J.W. Intercultural autobiography / Jan Walsh Hokenson // Auto/biography Studies. – 1995. – No. 10/1. – P. 92-113.
23. Leavis F.R. The Great Tradition / Frank Raymond Leavis. – Harmondsworth: Penguin in association with Chatto & Windus, 1962. – 294 p. – (Peregrine books; Y20).
24. Phelps G.H. The Russian Novel in English Fiction / Gilbert Henry Phelps. – L.: Hutchinson, 1956. – 206 p. – (Hutchinson's University library: English literature).
25. Ressler S. Joseph Conrad. Consciousness and Integrity / Steve Ressler. – N.Y.: New York University Press, 1988. – 167 p.
26. Sewlall H. Crime Becomes Punishment: An Intertextual Dialogue between Conrad's Under Western Eyes and Dostoyevsky's Crime and Punishment / Harry Sewlall // Conrad: Eastern and Western Perspectives / [ed. by W.Krajka]. – Vol. XIII. – Boulder/Lublin: Distributed by Columbia University Press, 2004. – P. 47-70. – (East European Monographs No. DCLVIII).

Summary. Bilingual text, emerging on the intersection of different literary and cultural traditions, contains echoes and allusions to another literary tradition and cultural space and introduces a new genre-stylistic canon, expanding limits of literary-cultural perception. Interculturality is a link between the author's «I», his language and culture and acquired languages and cultures. J.Conrad's «Under Western Eyes» can be considered an example of such intercultural dialogue between fiction texts. The author aimed to look at F.M.Dostoyevsky's «Crime and Punishment» «under western eyes», analyzing «Crime and Punishment» from the view of the novel's European perception.

Key words: bilingual text, interculturality, cross-culturality, intertextual links, genre-stylistic canon.

Отримано: 15.07.2012 р.

УДК: 821.161.2Б-31.09

Л.О.Костецька, Л.В.Чернявська

ПОЕТИКА ПАЛІНДРОМА В РОМАНІ С.БОНДАРЕНКА «ОТ Я ВСЯ – Я СВЯТО, АБО ВІХОЛА ЛОХІВ»

Стаття присвячена розгляду паліндрома як компонента поетики роману С.Бондаренка, що висвітлює події Помаранчевої революції та її художнє осмислення. Окреслюються основні характеристики паліндрома: символувобачення, інтелектуальність.

Ключові слова: паліндром, символ, концепт, інтелектуальна гра, інтертекстуальність, роман.

Осмислення себе і своєї нації в історичному потоці є невід'ємною частиною художньої творчості. Події Помаранчевої революції змінили світогляд українців, утвердивши їх віру в можливість справедливості, справжньої волі. Ця сторінка в українській історії потребувала осмислення.

Так, в газеті «Літературна Україна» з'явилась рубрика «Публіцистичні роздуми», в якій публікувались матеріали В.Яворівського, що були об'єднані єдиною темою і назвою «На Майдані». Публіцистичний портрет революції окреслює О.Забужко у книжці «Let my people go», намагаючись дійти до смислу революції, вербалізувати відчуття «як водночас проживати історію і писати про неї» [4]. Осмислення декількох тижнів, коли вирішувалась доля країни і ким вирішувалась здійснено в історичних розвідках В.Боровика, С.Кульчицького, Д.Яневського та ін.

Літературна спроба рецепції Помаранчевої революції здійснена в романі С.Бондаренка «ОТ Я ВСЯ – Я СВЯТО, або Віхола лохів», який писався протягом 2004-2007 років. Він був відзначений премією «Коронація слова» в номінації «Вибір року», адже перший наклад книжки було розкуплено за чотири місяці. Епіграф до цього твору було взято із листа студентки «Чи варті вожді тих очей на Майдані?», прокоментований самим письменником в одному з інтерв'ю: «Людей з величними і гордими очима на Майдані було понад мільйон, а результат, на жаль, поки що незначний» [11], що відбиває публіцистичний струмінь роману. Проте твір не зводиться лише до публіцистичних рефлексій, а чітко перебуває в координатах художності, як зазначив про нього М.Жулинський у виданні: «Це роман-іжак, котрий боляче, але дуже корисно вколює свідомість сучасників. Цей роман надовго» [1].

Письменник в підназві визначає свою читацьку аудиторію – «роман для висококолич майже без убивств». Одним із художніх засобів реалізації публіцистичного мотиву є паліндром, як форма інтелектуальної (літературної) гри. Паліндром як різновид літературної гри розглядався в працях Н.Дунь, М.Сороки, А.Ткаченка та ін., проте паліндроми як окремі твори С.Бондаренка та паліндроми в контексті роману науковцями не розглядались. Все це зумовило актуальність нашого дослідження.

Мета статті полягає в розгляді віршової форми зорової поезії паліндрома як форми літературної, інтелектуальної гри в романі С.Бондаренка «ОТ Я ВСЯ – Я СВЯТО, або Віхола лохів» в системі помаранчевого дискурсу.

Здійснення поставленої мети зумовлює розв'язання таких завдань: здійснити теоретичне окреслення віршової форми зорової поезії паліндрома; осмислити специфіку форму паліндрома в системі зорової поезії, зв'язок сучасного паліндрома із бароковою традицією, окреслити основні характеристики паліндрома як символобачення, інтертекстуальність; дати характеристику формо-змістового навантаження паліндрома в творі; дати характеристику пророчому потенціалу паліндромів у романі.

Зорова поезія в основі містить мовну гру, що потребує інтелектуальних зусиль в кодуванні та декодуванні образів і смислів вірша. Образ, створюваний зоровою поезією, отримує свою виразність через гру естетичними контурами та графічним зображенням. Основи її поетики було закладено в добу бароко.

Барокова поетика ґрунтується на ряді філософсько-естетичних поглядів, зокрема, це теоцентризм та антропоцентризм (коли Бог розглядається як вершина досконалості, а людина є найдосконалішим його творінням), античний ідеал краси поєднується з християнським, увага до природи як шляху пізнання досконалості [6, 35]. В поетиці бароко виступає головна його риса, яку часто називають і вадою – велика увага до форми, декоративності твору, часто з ігноруванням внутрішнього змісту твору. Саме це, як вказує В.Пахаренко, «призводить бароко до надмірного замилювання у мистецькій грі, до переобтяження творів формальними елементами» [6, 35]. Це підкреслює одну з основних традиційних рис барокової творчості – синкретичність. Ще однією важливою настановою літератури бароко є інтелектуалізм.

Щодо стильових особливостей барокової літературної творчості, то В.Крекотень визначає такі якості барокового стилю: «антиномічність сприйняття і відображення світу, почуттєва й інтелектуальна напруженість, поєднання античних закликів з гедонізмом, рафінованості з брутальністю, абстрактної символіки з натуралістичністю в трактовці деталей, динамічність, афектованість, театральність, феєричність, ілюзіонізм» [10, 9]. Власне ці риси і сприяли розвитку екзотичності, живописності в поезії, що покликала до активного розвитку зорової поезії, яка в творчості І.Величковського (збірка «Млеко», 1691) отримала назву «курйозних» або «фігурних» віршів [3, 256; 10, 18]. Ці «поетичні штучки» були, за словами авторів підручника «Давня українська література», «прикладною частиною шкільної поетики, своєрідною декларацією вчення про курйозний вірш» [3, 256]. У передмові до збірки «Млеко» І.Величковський пояснює естетичну доцільність своїх поетичних «штучок», а саме спонукати читача до розв'язання загадок, закодованих автором смислів, інтенсифікувати таким чином інтелектуальну діяльність, а також надати можливість читачеві отримати естетичну насолоду від розкодування смислів ключових слів і символів, ужитих у творах. У збірці письменник коротко характеризує жанри поетичних творів і подає власні приклади. Це такі жанри як вірш-луна («ехо»), різні типи раків (літеральний, словний, «прекословний», «чворогранистий» та ін.), азбучні вірші, лабіринти, фігурні вірші у вигляді трикутників та ін.

Ще однією важливою рисою зорової поезії, що визначає її природу, є поняття гри. Якщо барокові вірші були спрямовані на розвиток уяви, засвоєння поетичних практик та інтелектуальну складову мовної стихії літературної творчості, то сучасні використовують комунікативні можливості зорової поезії. Тому інтерес до паліндромів і сьогодні залишається.

Для паліндромної поезії характерна власна символіка і форма прочитання змісту слів. В цьому випадку мова йде про слова «не-від-світу-цього», які мають функцію заінтригувати, зацікавити читача. Вони «мають буденний зміст, лише прихований отим перевертом. В.Хлебников же вбачав у заумові зоряну мову, його заум з якого боку не читай – зміст неземний» [5, 21]. Проте не лише «заум» є прикметним типом символобачення в паліндромі. Так, існує поняття «чаромантія», першовідкривачем якого, за словами М.Луговика, є П.Лукашевич, однокурсник М.Гоголя по Ніжинській гімназії. Отже, «чаромантія» є всевітнім спільнослов'янським елементом, розроблено цікаву теорію трактувань паліндромної поезії із використанням спільнослов'янських коренів.

Рак літературний, на думку М.Сороки, є досить поширеною звуко-зоровою формою, саме «в сучасній українській літературі виникли такі різновиди як паліндромон (коли не кожен рядок, а весь рядок читається однаково в обидва боки) та фігурний паліндром» [8, 99]. Існують різноманітні паліндромні форми, так, однією із давніх форм цього вірша є паліндром, який І.Величковський називає «раком словним» – це «вірш, котрого не літери, але слова вспак читаються» [10, 324].

Одним із елементів паліндрому й у цілому зорової поезії є використання символу. Характеристиками символу, за визначенням авторів «Лексикона загального та порівняльного літературознавства» та «Словника символів», є його динамізм (заданість, спонука до розумової діяльності), асоціативна природа, універсальність і, водночас, національний характер. Саме ці характеристики приваблювали як поетів бароко, так і сучасних поетів-експериментаторів, що залучають принципи символобачення, які були широко використовувані поетами доби бароко.

Нас цікавить інша можливість мовної комунікації символу, в якому передавач інформації із використанням символіки і реципієнт повинні мати єдиний культурний код, однаковий рівень освіти, інтелектуальний рівень тощо, тому варто запропонувати таку класифікацію, яка б відбивала художні явища, особливості поетичної гри. В цьому плані варто також погодитись із А.Ткаченком, який вважає, що символ окреслюється і як троп, адже символом може виступати не лише певний художній образ, але й метафора, порівняння, художня деталь, персонаж, портрет, пейзаж, навіть художній твір або збірка творів. Тому спорідненими із символом є образи-емблеми (як візуальний оречевлений символ), що постають часто у формі зоро-словесних метафор [9, 265-266]. Таким чином, зоро-словесна наочність постає із активним залученням символічності.

Ці тенденції символобачення, традиційні для барокової фігурної поезії, варто розглянути на прикладі паліндромів в романі «ОТ Я ВСЯ – Я СВЯТО, або Віхола лохів» С.Бондаренка, адже відкритість, динамічність, цілісність системи символів є благодатним джерелом відображення специфіки мислення та світогляду людини, її мистецьких уподобань, художнього бачення дійсності.

На нашу думку, паліндромі, що використовуються в романі, не лише розкривають символи та ідеї твору, діють як сконденсовані змістові концепти, що дозволяють декодувати текст, і можуть розглядатись як інтертексти. Перегук двох текстів – романного простору і віршованих вкраплень – творить поліфонічний твір. Отже, інтертекстуальність передбачає діалог або полілог текстів, роман С.Бондаренка має внутрішній діалог текстів одного автора, що поєднує різні типи художніх творів, тут інтертекстуальність варто окреслити як внутрішню.

Поряд з тим актуальна проблематика твору перегукується з іншими думками очевидців та учасників Помаранчевої революції. Сюди можна віднести публіцистичні роздуми В.Яворівського «На Майдані», що публікувались в «Літературній Україні» (також на українському дроговому радіо виходила дотична радіопередача письменника «Десять хвилин з Володимиром Яворівським»), або збірка есеїв О.Забужко «Let my people go». В цьому випадку йдеться про власне інтертекстуальність, що передбачає полілог текстів спільної тематики.

Разом із інтертекстуальністю твір має подвійне кодування. Р.Барт відзначає наявність п'яти кодів у художньому творі: культурний, герменевтичний, символічний, міметичний та проайретичний (нарративний). Художня оповідь становить собою переплетення різних кодів. Дослідниця Т.Гребенюк пропонує так розглядати прийом подвійного кодування: він «дозволяє сприймати літературний твір, як мінімум, у двох площинах: сприйняття лише зовнішньо-подієвого його аспекту (для пересічного читача) і сприйняття пародійного модусу та інтертекстуальності тексту (для читача-ерудита)» [2, 18]. Вважаємо, що роман С.Бондаренка має свій варіант подвійного кодування, який здійснюється за рахунок поєднання різних типів дискурсу. Поетичний текст високої інтелектуальної потужності і прозовий текст із подієво-аксіологічною структурою поєднуються в одному художньому творі.

Роман складається з двох частин, він поділяється на місткі розділи, кожен з яких за назву має паліндром, в котрому закодовано зміст цієї частини тексту. Так, перша частина розповідає

про початок Майдану, в розділ «Чо, худобо, в свободу хоч?», або Початок Майдану» введено паліндрони, що символізують полілоги владних структур і народу, представники якого означені як «бабця», «хтось із молодих». Перша частина мінімістерії становить суржик владних структур:

– Цени Арку, українец:
Цени рев, зверинец!..
Мечту – пут-чем?
Меч – а зачем?
Ого, казак! А за кого?
Ого таз!

– А за того! [1, 62].

Суржикове мовлення засвідчує не лише духовну обмеженість виконавців каральних заходів, які антинародна влада використовує для боротьби із тими, хто незадоволений станом речей, а й алегоричний образ виконавців-катів. У наступному епізоді зустрічається образ перевертнів:

– Тети рот вам автотет?
Металітет, е.. тіла тнем-
Те? Тіла тнем – мен-та-лі-тет!..
...Менторобот – оборотнем
(пошепки):

– Чо, худобо, в свободу хоч?
Ча-во, сво'ач?!

(У натовп) Вот, ану!

Бунти?.. Хитну, б.. [1, 62].

Образ менторобота-оборотня набув подвійного значення. В давній культурі оборотень був образом вовкулаки, що символізував, як вказує «Словник символів», «тугу за справжнім людським життям. Цей образ нагадував про необхідність мати в своїй душі Бога, ніколи про нього не забувати, не грішити, щоб не бути тяжко покараним за зроблене зло» [7, 40]. Образ оборотня був запозичений із народної міфології в ХХ столітті для позначення чиновників, що перевищували свої повноваження, приховуючи власні злочини, використовуючи адмінресурс. Меноробот – це стереотип сприйняття представника міліції, як людини з низьким інтелектом, людини не здатної думати, але виконуючої чужу волю.

Стилістика народного Свята свободи залучає ритуали, таким ритуальним дійством був вертеп – різдвяна або великодня п'єса. Про неї згадується в паліндромі, де вертеп символізує ритуал покарання зла. Вертепні драми мали повчальний зміст, переконуючи, що зло має бути покараним, а добродійність і правда переможе.

Ця сутичка є своєрідною моделлю Майдану і саме перемога Майдану викликає більше питань, ніж відповідей, і ці питання письменник озвучує надалі в роздумах головного героя Тео: «Можливо зараз, подумав Тео, спрацює колективне підсвідоме. ... Чому в країні, за незалежність якої покладено стільки мільйонів жертв (адже і всесоюзний ГУЛАГ, як правило, складався на 50-70 відсотків саме з українських політзеків!), чому тепер тут зверху якісь люди-функції, власне, напівлюди й напівфункції, що являють собою додаток до посади або до награваного «бабла»? Чому в країні Василя Стуса, Чорновола, братів Горинів зверху саме ці жевжики, а не достойники? Як сталося, що вище за політв'язнів, які свідомо клали життя на олтар свободи, виявився звичайний «професор» уголовних наук?» [1, 65]. Ці питання стають основними після перемоги Майдану. Письменник запрошує читача до осмислення цієї ситуації, наводячи переконливі аргументи. Ця частина в розділі роману є публіцистичною і демонструє журналістський талант письменника.

Подвійна назва твору, що є паліндромом, створює місткий образ події, котра має подвійний смисл. Це, з одного боку свято свободи, націєтворення, а, з іншого, як зворотня сторона медалі, розуміння того, як ця революція буде надалі використана нечесними політиками. Автор закодує подвійність символу Майдану і простежує як Свято свободи замінюється Віхолюю лохів. В романі простежується ряд концептів, що отримують символічну трактовку: Свято, Майдан Свободи, Жива Історія, Відродження України.

У паліндромах здійснюється оцінка дійових осіб Помаранчевої революції: політиків (С.Кивалов, Ю.Тимошенко, В.Ющенко, В.Янукович та ін.), політичних сил («Пора»), засобів масової інформації, звичайних людей, які в творах подані як певні типи. Зустрічаються також образи світочів-поетів, як сучасних, так й історичних осіб. Наприклад, жінка-охоронниця зброї з'являється в образі Лесі Українки, яка також втілює символічний образ Свободи. Письменник використовує паралель Слова-зброї та Досвітніх вогнів. Символами свободи в Україні періоду революції стали помаранчі, валянки. Останній відлунує в образах танців, свята.

Письменник поєднує основні концепти твору «майдан», «танець», «арка Україні», що об'єднані мотивом роду, нації, котрі розташовані в певному часопросторі. Місцем тут постає Київ,

а сучасність поєднується із часовим зв'язком поколінь. Часопросторові візії України письменник продовжує, художньо відтворюючи концепт степу в одному з паліндромів. Образ Майдану постає в порівнянні із образом-символом ями – простору обмеженого з усіх боків, що в переносному значенні може бути потрактованим як простір несвободи.

В романі письменник створює образ пророка Юрка Юродивого. Образ Юрка поєднує пророчий дар (паліндроми) і долю юродивого, людини, що має збудити совість народу. Політичний дискурс у мовленні Юрка постає не лише як критика влади, але й як пошук істини. Письменник у творі розділяє поняття попси і справжньої творчості. Попса постає як вияв космополітичної культури в суспільстві, творення людини-маси. Одним із виявів такої попси постає образ Юльки-симпатюльки. В паліндромах Юрка піддається критиці й режим Л.Кучми, робиться аналіз ситуації подій Майдану. Це частково і публіцистичні місця, які розраховані на читача-інтелектуала. Паліндроми-передбачення в романі названо Футуроісторією. Автор текстів є своєрідним медіатором істини.

Отже, можна здійснити класифікацію паліндромів за художнім призначенням:

- паліндроми назви розділів, які допомагають читачеві, з одного боку, декодувати символи, що використані в ньому, з іншого, залучити власний досвід під час читання тексту;
- поетичні вкраплення, які містять рід концептів, і розкривають художні авторські рефлексії;
- своєрідні драматичні етюди, в яких розіграні діалоги і полілоги дійових осіб; це твори-передбачення.

Паліндроми в романі є основою письменницької стратегії реалізації актуальної суспільної теми в художній формі, засобом здійснення інтертекстуальності твору шляхом інтелектуальної (літературної) гри, що ґрунтується на смисловій багатогранності та символічності образів паліндромної поезії.

Список використаних джерел

1. Бондаренко С. ОТ Я ВСЯ – Я СВЯТО, або Віхола лохів. – К.: Ярославів Вал, 2010. – 200 с.
2. Гребенюк Т. Художня культура українського постмодернізму. Навчальний посібник. – Запоріжжя, 2001. – 103 с.
3. З.. Грицай М., Микитась К., Шолом Ф. Давня українська література. – К.: Вища школа, 1989. – 414 с.
4. Забужко О. Let my people go: 15 текстів про українську революцію. – К.: Факт, 2006. – 232 с.
5. Мірошниченко М. Ловець обріїв або портрет Івана Іова в обрамленні степового трикутника // Кримська світлиця. – 2000. – 13 жовтня. – С.21.
6. Пахаренко В. Бароко (XVII-XVIII ст.) // Пахаренко В. Нарис української поезики. Додаток до газети «Українська мова і література в школі». – С.35-37.
7. Словник символів / Потапенко О., Дмитренко М. та ін. – К.: Народознавство, 1997. – 156 с.
8. Сорока М. Зорова поезія Миколи Луговика // Київ. – 1999. – № 5-6. – С.72-76.
9. Ткаченко А. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства: Підручник. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 448 с.
10. Українська література XVII ст./ Упоряд., приміт. і вступ.стаття В.Крекотня. – К.: Наукова думка, 1987. – 608 с.
11. Бондаренко С. «Вдаримо цінністю по ницості» // Режим доступу – <http://literator.in.ua/modules/library/article.php?articleid=18>

Summary. The article is consider the palindromes as a component of the poetics of the novel S.Bondarenka dedicated to the Orange Revolution and artistic interpretation. Outlined the main characteristics of palindrome: symbol, intellectual game.

Keywords: *palindrome, symbol, concept, intellectual game, intertextuality, a novel.*

Отримано: 7.07.2012 р.